Václav Durych

Jaroslav Durych 1945–1962

Osudným omylem se Jaroslavu Durychovi stalo jeho pevné přesvědčení, že po přejití válečných vichřic Božího hněvu se v roce 1945 českému lidu navrátí netoliko vláda jeho věcí, ale i ztrácející se víra v Boha. Neměl už na takový omyl žádného práva: podobné naděje ho zle vytrestaly jak po skončení první světové války, tak i v letech 1938 a 1939, kdy se začala zvedat „vichřice hněvu" druhé světové války. Tuto vichřici už nebylo možno lidskými silami odvrátit: J. Durych se však bláhově domníval, že okázalým návratem českého lidu k Bohu by snad ještě bylo možno zhoubnou vichřici ztišit. Teologové nás učí, že Boží hněv lze odvrátit i jednoduššími prostředky, ale ono vlastně národu o žádné odvrácení Božího hněvu nešlo. Vždyť přece: *není-li* Bůh, tak *jakýpak* jeho hněv!

Jaroslav Durych za obou válek neustával v tvorbě. Za nejbeznadějnějších okamžiků druhé světové války se trilogie *Služebníků neužitečných* přetvářela v tetralogii a celá jejich gigantická architektura začala nabývat konečných tvarů. O Služebnících neužitečných ani o *Boží duze* zde nemohu hovořit kvůli časovým limitům. Nerozumně jsem se domníval, že pohovořím o genezi celého poválečného díla Durychova, sestávajícího netoliko ze Služebníků neužitečných a Boží duhy, nýbrž i z románu *Duše a hvězda*, z dvoudílné kroniky o životě a době svaté Zdislavy, z třídílné beletrizované kroniky *Kouzelný kočár* a z podivuhodné studie o *Rytmu české prózy*.

Durychovo dílo je sice vydáváno, ale hodnotit se je každý bojí, je to příliš tenký led. Já jako syn se na něj vstupovat odvažuji. Jednak proto, že jsem laik a těžko mi kdo může předhazovat nějaký ten omyl v hodnocení otcova díla. A kdo ví, zda by to vůbec byl nějaký omyl. Kdo to může rozhodnout! Já sám hodnotím nerad. K tomu

jsou lidé povolanější. Toho tenkého ledu se nebojím ani proto, že jsem svého otce po tomto slzavém údolí provázel téměř 32 let a paměť mi dosud slouží.

První díl románu **Duše a hvězda** oslovuje ateistickou většinu čtenářů obdobným způsobem, jako by je mohl oslovit esej některého z kavkazských národů – napsaný samozřejmě v originále. Tedy ji neoslovuje, je jí nesrozumitelný, nepochopitelný. Na smrt nemocný továrníkův syn si přivede domů mladičkou dělnici jako milenku. Oba, on i Bětuška, dobře vědí, že na jejich lásku je už pozdě a pokud si ji budou chtít z přírody vynutit, příroda se jim krutě vymstí a strhne je až na dno beznaděje. Je to smutné čtení, leckdo by Durychovi mohl vytknout, že takovýto pesimismus by si už mohl šedesátiletý literát odpustit. Ale ono je to jinak: Tento první díl se jmenuje „Stará paní" a tato paní, Jindřichova matka, je skutečně neobyčejně význačnou postavou románu. Je to milá, přísná paní, kterou sice její rodiče dali jako nemluvňátko pokřtít, ale ona už pak do kostela ani nepáchla, třebaže se jí v jejím životě, plném přepychu, po víře v Boha i stýskalo. Bětuščina přítomnost v domě staré paní nevadí, nestačí se však divit, jak se takové mladé a zdravé děvče může zahazovat s jejím mrzutým synem, který svou nemoc snáší s trpkou zlobou, narůstající den ze dne. Bětuška si maminky svého milence mnoho nevšímá, ale záhy si uvědomuje, jak je stará paní ve svém neštěstí opuštěná a jak ji zaujala její zbožnost. Ne hned: starou paní nejprve udivila Bětuščina andělská trpělivost s jejím synem, pak její odhodlání k těžké oběti a nakonec i *radost*, s níž tuto oběť přináší. Tak se stalo, že Bětuška staré paní vrátila nejprve víru v člověka, a pak i víru v Boha. Málem už by se stalo, že by se paní továrníková vrátila do lůna církve. Aby tento díl neskončil happy endem, nechá J. Durych starou paní zemřít na mrtvici, ale již vnitřně smířenou s Bohem.

Tento první díl pod názvem *„Bětuška"* otiskovala za hluboké totality Lidová demokracie na pokračování za nepochopitelného nezájmu dohlédacích orgánů. V lednu 1957 však redakce obdržela rozhořčený dopis čtenářky paní M. Krásové z Rumunské ulice na Vinohradech, která si trpce stěžovala, že *„je to slátanina, vždyť to nemá hlavu ani patu a ty výrazy školácké, to je do nebe volající." A paní Krásová pokračuje: „Tak prosím Vás jménem obce čtenářské, předložte nám něco stravitelnějšího a to nechte pro ty, kdož málo četly, a líbí se jim to jako pouťové říkánky."*

Duše a hvězda mohla vycházet dál, kdyby podle slov tehdejšího šéfredaktora Lidové demokracie Rostislava Petery nepřišlo takových rozhořčených dopisů více. Snad je to i pravda. Je pozoruhodné, jak bezvýhradná víra v Boha jitřila už za komunistů jakž takž křesťansky orientované čtenáře (ač to byly spíše čarodějné baby).

Duše a hvězda je spanilá pro tento první díl a jistě i pro díl druhý, kde je líčen marný zápas Jindřichův s tuberkulózou. Poněkud naivní třetí díl však znenadání vyúsťuje v překvapivý objev „mužského protějšku" Durychovy slavné Sedmikrásky. I mladičká vdova Bětuška a její pokorný, ale mužný a rozhodný Jiřík z dílu čtvrtého jsou podle dnešních měřítek osoby naivní, směšné vykopávky, s nimiž možno mít jen soucit. K jakékoli nostalgii má však J. Durych daleko: Tato kniha byla psána po válce, na sentimentalitu nezbýval čas. Realismus Bětuščiny a Jiříkovy lásky nepotřebuje být živen sexualitou ani erotickými sny. Svůj život si Jiřík a Bětuška budují toliko z prosté všední skutečnosti. Není to žádná procházka po růžovém sadu, ale krásy je všude dost a dost. Stačí jen se před ní zastavit a vzít ji s sebou.

Durychův světový názor je důsledně křesťanský a katolický. Běda však, pokusíme-li se do J. Durycha zainteresovat současné katolické literární historiky a nakladatele.

„Kdyby ten Durych byl aspoň trošičku ‚pokoncilový'." posteskl si psychologu Jiřímu Němcovi redaktor Vyšehradu P. Vrbenský. J. Durych ovšem ani trošku pokoncilový být nemůže a nikdy být ani nemohl. Bůh mu totiž dopřál té milosti, že si ho vzal k sobě pár dnů před zahájením II. vatikánského koncilu. Durych ovšem po celý svůj život by ani za nic nepřijal onoho všeobjímajícího „ducha" II. Vaticana, který v povětří poletuje snad už od konce války. Právě kvůli tomuto „duchu" neakceptovali současní katoličtí činitelé Durychovu **Paní Zdislavu**. Dodnes nebyl vydán její první díl *„Papežové a císaři"*, který pojednává o době a o předcích svaté Zdislavy. Katolická nakladatelství si Durychův rukopis přehazovala z ruky do ruky jako horký brambor, dokud ho, teprve letos, nepřijalo jiné nakladatelství. To ovšem s katolictvím nemá zhola nic společného. Druhý díl, *„Světlo ve tmách"* byl prvním titulem, který Nakladatelství katolické charity, po listopadu 1989 přejmenované na „Zvon", *vyřadilo* roku 1990 ze svého edičního plánu. Teprve na administrativní zákrok bývalého prvního místopředsedy lidové strany Bohumila Svobody byla kniha vydána ve Vyšehradě.

Nakladatelství Zvon zřejmě shledalo za věroučně pochybené, jestliže básník Durych takto nepatřičně zakončuje životopis svaté Zdislavy[1]:

„...Lze ji přece chválit a velebit za tolik krásných a blažených věcí! Hle:

Za její blahoslavenství čistého srdce.

Za to, že se narodila v naší vlasti. Že svými kroky posvětila zemi, která ukrývá prach našich předků, která nás živí, po které chodíme a která jednou skryje i prach náš; že vdechovala vzduch, který vdechují naše stromy a květiny a který vdechujeme

[1] Durych, J.: Světlo v tmách, Praha 1991, s. 213–214.

i my; že mluvila naší řečí a posvětila ji svou modlitbou a láskou; že její oči pohlížely na obrysy našich hor a svolávaly tím požehnání na tuto zemi; že hleděla na oblohu nad naší vlastí a otvírala tak nad ní nebe.

Za její lásku k Bohu.

Za její lásku k manželu pozemskému a k vlastním dětem.

Za její lásku k bližním a za její skutky tělesného i duchovního milosrdenství.

Za její neohroženost v nebezpečí, za její stálost, za její pokoru, skrytost a trpělivost.

Za její lásku ke stavu duchovnímu a za založení chrámů.

Za uzdravení nemocných, malomocných, chromých a slepých.

Za vzkříšení mrtvých.

Za veliká znamení, která učinila.

Za to, že je duchovní matkou a lékařkou kněží.

Za to,, že ji Bůh miloval tak, že ji povolal do slávy věčné ještě mladou.

Za její ušlechtilost a spanilost neviditelnou i viditelnou.

Za to, že je nejkrásnější růží a slávou stavu manželského.

Za její krásné jméno.

Za to, že ji můžeme milovat a radovat se z ní a těšit se na shledanou v nebi.

A za to, že je naše."

Tento závěrečný Durychův chvalozpěv jsem uvedl doslova. Takovéto hymny uměli skládat toliko středověcí básníci. O hloubce jejich umění i se nám dnes už může jenom snít.

„*Světlo ve tmách*" vyšlo více než po čtvrti století po smrti jeho autora nejprve v Římě, pak v Praze. Knihy si však povšimla jen hrstka zasvěcených čtenářů a už za několik málo let, v roce Zdislavina svatořečení, se kniha válela ve skladu a byla prodávána hluboko pod cenou. Jinde však nebyla k dostání. Žádný z církevních představitelů na to neupozornil.

Právě tak nikdo z prelátů se ani slůvkem nezmínil o nesrovnatelně význačnějším Durychově díle, o „**Služebnících neužitečných**", na něž mi už nezbývá čas. „Služebníky" psal J. Durych v příšerné atmosféře padesátých let, a to s nevyvratitelnou jistotou, že se jejich vydání nedočká, nebo že i dost možná bude rukopis zničen. Třebaže můj otec nikdy nepřestával doufat v Boha, zde se žádnou nadějí těšit nemohl. Málo co horšího může spisovatele potkat, nežli psát do šuplíku. Dnes máme možnost vydávat knihy jako samizdaty. V padesátých letech se za to posílalo do Leopoldova; teprve v mnohem pozdějších letech se samizdaty staly relativně lacinou módou.

Je fakt, že ‚velekněžskou' nedůvěru si J. Durych vysloužil svou uštěpačností a soustavným ironizováním každé jen poněkud „důstojnější" hlavy. Toto se laikům *nikdy* netrpělo a přes všechna „revoluční vylepšení církevních struktur" se na arcipastýřské solidaritě ničeho nic nezměnilo. Laická kritika prelátských mravů je nepřípustná i dnes a je považována za větší hřích než úkladná vražda.

V poválečném Durychově díle hraje významnou roli beletrizovaná rodová kronika „**Kouzelný kočár**", kterou můj otec stačil dokončit několik týdnů před smrtí. Zatímco první díl kroniky je zaměřen na dějiny Durychova rodu, kam náleží i slavista Václav Fortunát Durych, druhý díl pojednává o předcích Durychovy maminky Boženy, rozené Žabkové. Z tohoto příbuzenstva pocházel i malíř Ignác Raab a skladatel Jan Křtitel Vaňhal. Třetí díl se zcela neočekávaně zabývá předky autorovy manželky, mé maminky. Zde to byli samí prostí havíři, jejichž jedinou slávou byla chudoba. Mohlo by se zdát, že tento díl byl do Durychovy kroniky vsazen poněkud neorganicky.

Mohu k tomu podat krátké svědectví: Krátce před svou smrtí, v první polovině padesátých let, si maminka mému otci posteskla: *„Chceš psát jen o svých předcích, kteří byli slavní, ale o chudých havířích z mého rodu se ti psát nechce."* Neměla tak zcela pravdu: těch slavných jmen bys mezi Durychovými předky pohledal. Ale matčina výčitka stačila k tomu, aby až za dlouho po její smrti byla napsána „*Pasovská cesta*", třetí díl kroniky, nejpůvabnější a nejčtivější část celého díla.

O „**Rytmu české prózy**" přemýšlel již v počátcích své literární činnosti a napsal o něm několik dosud nevydaných esejů. Při studiu zákonitostí rytmu české prózy se J. Durych ve dvacátých letech obrátil o pomoc na Romana Jakobsona, kterého také rytmus české prózy zaujal a upřímně se pokoušel o jeho studium. Ředitel Slovanského ústavu Antonín Měšťan uvádí, že R. Jakobson na sklonku svého života si tuto Durychovu prosbu o pomoc připomíná: že prý si s ní po celý život nevěděl rady a že ji stále cítí jako nezplacený dluh.

Jaroslav Durych nikdy, ani za nejtvrdšího stalinismu, nepřestal být milován českými básníky a literárními kritiky, kteří publikovat směli toliko z milosti českých Quislingů. J. Durycha přátelsky přesvědčovali, aby napsal něco, co s jeho ‚nepatřičným' světovým názorem nesouvisí. Že pak oni se takovou „nezávadnou" věc pokusí promáčknout, aby mohla vyjít. Nenávist V. Kopeckého, J. Hendrycha, I. Skály a K. Fojtíka však přesahovala jejich dobrou vůli a snahu: „Kouzelný kočár" ani „Rytmus české prózy" vyjít nesměly. Tato díla se mi nepodařilo vydat ani po otcově smrti v liberálnějších šedesátých letech; o tom mohu podat svědectví i s výčtem konkrétních jmen. Těmto lidem už nešlo o ideologii, jen se báli, aby si sami neublížili.

Durychův „Rytmus české prózy" vychází z Erbenových pohádek, které můj otec považoval za vrchol a skvost české řeči. K. J. Erben se bezděčně stal učitelem stavby české prózy, objevil její přirozený rytmus, který nám závidí řada národů zejména proto, že jejich přísná pravidla slovosledu jsou na překážku přirozeného rytmu. Rytmus české prózy tak vytváří každý *opravdový* umělec slova a nic se mu nestaví do cesty. Přesto tento rytmus je podroben určitým zákonitostem, které lze vyjádřit i *vzorci*! Toto už je skutečný Durychův objev, který jsme dosud v jeho díle sami *neobjevili*.

Právě v současné době, kdy je tak hanebným způsobem przněn náš jazyk, bychom si tohoto Durychova díla měli více všímat. Rétorika je už považována za vyhynulého živočicha: hanebná dikce speakrů, hlasatelů a moderátorů nám stále intenzivněji otravuje poslech mluveného slova. O nic lepší není ani mluva předních českých scén! Snad ještě není pozdě!

J. Durych je považován za klasika. Stalo se však naším dobrým českým zvykem odvažovat dílo každého klasika na lékárnických vážkách a mnohem spíše je oceňovat nedůvěrou než láskou. J. Durycha navíc tuze mnoho lidí nemá rádo, že nejvýš ochotně nastavuje křivé zrcadlo. Nabyl v tom zručnosti už v zákopech haličské fronty a zkušenosti, které nastřádal ve vojenské službě první republiky a zejména pak za Hitlera a Stalina, tuto zručnost změnily v umění. Těžko zjistit, kde se naučil své ironii a sarkasmu. To nemá po svých předcích. Ironie a sarkasmus jsou neodpustitelné nectnosti literátů. Jestliže my Češi u svých spisovatelů něco skutečně z hloubi duše nenávidíme, je to jejich humor, který se obtížněji chápajícím čtenářům velmi často jeví jako nesrozumitelný. Mnohem spíše a ochotněji snášíme i nejtěžší urážky, kterými nás častují naši zahraniční přátelé, jen když jim dobře rozumíme.

Poctivou a upřímnou radu jak se vymotat ze zapeklité situace přesto mnohem spíše hledejme u vlastního ústnatého a třebas i jízlivého spisovatele než v cizině, která nám – nejčastěji – závidí.